

ДИМКА САВОВА

Университет „Мария Кюри-Склодовска“ – Люблин

✉ dimkasav@abv.bg

ГЛАГОЛИ С ЕЛЕМЕНТА *СИ* В ХЪРВАТСКИЯ ЕЗИК

Анотация

*В статията се разглежда факултативната употреба на приглаголния елемент *si* в хърватския език, която е слабо проучена. Анализират се текстове както от хърватската литературна класика, така и от съвременни интернет източници. Открояват се видовете такава употреба, които накрая се съпоставят с употребата на разглеждания елемент в българския и в полския език.*

Ключови думи: възвратни глаголи, възвратно местоимение, частица, хърватски език

В хърватската литература по въпроса за употребата на глаголи с елемента *си* няма единно мнение, а почти няма и по-съществени изследвания за нея. Ще спомена само статията на Томислав Фърлета [3], където се прави преглед на застъпеността на тази употреба в отделните граматика и нормативни справочници на хърватския език. От представения там подробен преглед се вижда, че още от времето на първите хърватски граматика становищата по въпроса са различни, дори понякога противоположни: някои автори смятат, че употребата не е характерна за книжовния език и трябва да се избягва, други, напротив, я смятат за съвсем оправдана, трети отбелязват формата в скоби, с което ѝ придават по-особен статут. Важно е да се отбележи, че всички автори, включително и самият Т. Фърлета, говорят единствено за неударена форма на възвратното лично местоимение в датив. В по-авторитетните съвременни нормативни граматика липсата на единомислие по въпроса продължава: тази употреба или не се споменава ([2]), или се споменава без коментар ([1]), или се изтъква само случай, в който тя трябва да се избягва: „Не е правилно неударената форма на възвратното местоимение в датив *si* да се употребява с непреходни глаголи или с преходни глаголи, които означават предназначеност за субекта. Не е правилно *sjedni si, pojed si*, а е правилно *sjedni, pojed*“ ([4]). За разлика от граматиките, както отбелязва Т. Фърлета, в езиковите справочници кратката дативна форма *si* се смята за необходима в някои случаи, дори за единствено възможна с реципрочно значение ([3]).

В предишни свои изследвания на посочените глаголи – в българския и в полския език (с полски вариант на елемента *sobie*) – правя класификация на различните видове такава употреба в двата езика, като смятам, че българският език, където тази употреба е най-фреквентна, дава възможност за набелязване на нейните основни разновидности¹. В полския език, където употребата е по-ограничена, се проявяват, разбира се, някои специфики, що се отнася до подвидовете, но набелязаните в българския език основни разновидности се запазват. А те са следните: 1) на лично възвратно *местоимение* с роля на адресат: *казвам си* = казвам на себе си, или на бенефициент: *харесвам си* = харесвам за себе си, като понякога разликата между двете роли не е очертана ясно; същата употреба се среща и с реципрочни глаголи (*даваме си*: един на друг; *разменяме си*: помежду си), 2) на словообразователна *частица* с две разновидности: формална, без участие в семантиката на лексемата (*спомням си*), и модифицираща значението на лексемата – *мисля (си)*; 3) на прагматическа *частица* (не се отразява върху лексикалното значение, но придава различни подвидове прагматически нюанси: говорещият оценява и изразява, че извършителят извършва действието ‘спокойно’, ‘с удоволствие’, че ‘е естествено действието да се извършва’ и др.); 4) на граматическа *частица* (променя граматическите, и по-точно синтактичните характеристики на глагола, свързани с неговите валентности): *заслужава си*, *струва си*, в единични случаи – на частица с комуникативна функция: *струва си*; 5) комбинирана употреба, най-често това е употребата на местоимение в ролята на адресат или бенефициент + употребата, която свързва елемента със съответното съществително и придава на елемента значение на притежателно местоимение, напр.: *чистя си къщата* = *чистя на себе си* (адресат) + *своята къща* (притежателно местоимение)².

Струва ми се, че оформената по този начин функционална класификация на разглежданата конструкция е достатъчно пълна, за да може да отразява съответните употреби и в други славянски езици, където тя се среща. Така например, за полския език се набелязват почти същите основни разновидности: на лично местоимение, на словообразователна частица (формална и много по-рядко модифицираща), на прагматическа частица и комбинирана употреба. Не се открива само четвъртата употреба – на граматическа (и / или комуникативна) частица. За сметка на това, при употребите във функцията на прагматическа частица са представени някои различни от българския език значения (вж. по-под-

¹ Савова, Д. Глаголи с форманта *си* в българския език. // *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, 2016, No 5, s. 104–119. <http://journals.umcs.pl/zcm/article/view/4742> [Публ. 17.02.2017]; Савова, Д. Глаголи с елемента *си / sobie* в българския и в полския език. // *Zeszyty Cyrylo-Methodiańskie*, 2017, No 6, s. 38–56. <http://journals.umcs.pl/zcm/article/view/6344> [Публ. 10.01.2018].

² Срв. напр. разликата с „продавам си къщата“ (= *своята къща*).

робно в споменатото съпоставително изследване на българския и полския език).

В настоящото изследване ще търся набеязаните възможни основни разновидности приглаголна употреба на елемента *si*: като лично местоимение – с роля на адресат или бенефициент (+/- реципрочна семантика на глагола, както и в комбинирана употреба) и като частица (словообразователна, прагматическа и граматическа), в хърватския книжовен език. За ексцерпиране на материала си използвам достъпни в интернет източници. Това са, на първо място, електронен корпус от изучаваните в хърватските училища художествени произведения на хърватски автори³ (избрала съм автори от втората половина на XIX, целия XX и самото начало на XXI в.), както и съвременни текстове в интернет: периодични издания, различни сайтове и форуми.

1. Първата характерна за хърватския език особеност е изцяло факултативната употреба на глаголите с елемента *si*, докато в полския и особено в българския език тази употреба е в много случаи задължителна. Там, където възвратният характер на действието трябва да се експлицира, в хърватския език по правило може да се използва пълната форма на възвратното лично местоимение (*sebi*) или, при реципрочните глаголи, определени аналитични конструкции (*jedni drugima* и под.).

В своята статия Т. Фърлета твърди, че употребата на дативната енклитика *si* в езика на хърватските книжовници преди края на първата третина на XX в. (когато „приблизително завършва първият период от нормирането на хърватския език според принципите на Вуковата граматика“ – [3]: 2) се е срещала много по-често, отколкото в днешно време. Той посочва по един пример от трима автори, на двама от които аз се спирам по-долу.

Наблюденията ми върху споменатия корпус от изучавани в хърватските училища автори могат да се обобщят по следния начин. При една голяма част от изследваните автори такава употреба не беше открита, като ми се струва, че в някаква степен употребата зависи от региона, от който произлиза авторът, както и от неговите виждания за езика, на който той пише. Така например, при изследваните от мен автори, родени в Далмация и в Дубровник, приглаголната употреба на елемента *si* почти не се среща (изследвах Иван Мажуранич (1814–1890), Лука Ботич (1830–1863), Мариян Деренчин (1836–1908), Еуген Кумичич (1850–1904), Милан Бегович (1876–1924), Владимир Назор (1876–1949), Янко Полич Камов (1886–1910), Динко Шимунович (1873–1933), Иво Войнович (1857–1929), Тин Уйевич (1891–1955)). От всички тези автори при Мариян Деренчин се откриват 2 примера (*odabrao sam si ženu* и *zapamtiti si*), но неговата комедия, която анализирам, е писана

³ На сайта <https://lektire.skole.hr> (достъп: 8.11.2018 г.)

късно, след като той е живял в Загреб, както и при Янко Полич Камов⁴, в един от разказите му, също два пъти – като лично местоимение в ролята на адресат към глагола *казвам*: в реципрочно значение: *rekosmo si*.

От авторите, произлизащи от друг голям регион в Хърватия – Славония, където е разпространен шокавският диалект⁵, приглаголната употреба на елемента *si* се среща само при някои автори. А именно, в приказките и басните на Ивана Бърлич-Мажуранич, която е родена в Славония, но в детските ѝ години семейството ѝ се преселва в Загреб, тази употреба се среща. При Антун Густав Матуш се срещат само 2 случая на употреба на елемента като лично местоимение. Затова пък при Иван Козарац разглежданата употреба – като лично местоимение най-вече в ролята на адресат – е доста фреквентна. При други двама славонски по произхода си творци: Драгутин Тадиянович и Славко Колар, тази употреба липсва напълно.

Струва ми се, че при творци от третия голям регион в Хърватия – този около Загреб, където се говори кайкавският диалект, разглежданата употреба се среща по-често. По-голямата толерантност към нея може да се дължи на факта, че кайкавският диалект има много сходни черти със словенския език, където приглаголната употреба на елемента *si* е доста застъпена. И тук обаче няма последователност, защото например при Мирослав Кърлежа, роден в Загреб, тя почти липсва (1 пример). Това вероятно се обяснява не само с факта, че в по-младите си години писателят е живял в Сърбия и е писал на екавица⁶, но и с неговите идейни убеждения (комунистически и „югоунитаристични“ в по-ранния му период). Затова пък за родения също в Загреб Август Шеноа⁷, който живее през XIX в. (1838–1881) и който въвежда редица иновации в езика и облика на хърватската литература, разглежданата употреба е много характерна, при това не само със своята фреквентност, но и с разнообразието си. Това особено важи за последното му публикувано произведение – романа „Бранка“ (1881). Употребата е характерна и за друг творец от същата епоха и същия регион – Франьо Маркович⁸. По-нататък ще разгледам възможните видове приглаголна употреба на елемента *si* именно на базата на тези двама автори. Накрая, при един друг изследван от мен хърватски писател, роден също в Загреб, но живял през първата половина на XX в. – Август Цесарец, разглежданата употреба отново липсва, като това вероятно отново е

⁴ Един от примерите, посочени от Т. Фърлета, е от този автор.

⁵ На базата на шокавския диалект е изграден сръбският книжовен език, където разглежданата употреба липсва напълно.

⁶ Това е вариантът на шокавското наречие, който е залегнал в основите на книжовния език в Сърбия.

⁷ Чийто родители обаче не са хървати и който научава хърватския език от приятелите и съучениците си, а не като майчин език.

⁸ Който е бил близък с А. Шеноа.

косвено свързано (чрез възгледите за книжовния език) с неговите идейни убеждения.

След като разгледам употребата на елемента *si* при посочените двама автори, ще се спра и на съвременното състояние на това явление, регистрирано в съвременната преса и в социалните мрежи (което Т. Фърлета не взема под внимание и затова, според мен, достига до извода за рядката употреба на *si* днес).

2. Ще започна от богатата употреба на разглеждания елемент при Август Шеноа (в романа му „Бранка“ от 1881 год.), която показва не само неговите индивидуални езикови предпочитания, но и реалната приемливост на тази употреба в езика на авторите, писали през XIX в. в посочения регион.

Ще разделя тази употреба на три основни разновидности.

2.1. Най-много са случаите, когато елементът е употребен във функцията на *лично местоимение* – преди всичко в ролята на *адресат*, който съвпада с извършителя на действието, но също така понякога и в ролята на такъв *бенефициент*, като често не може съвсем ясно да се определи към кое от двете значения може да се причисли даденото, защото границата между тях е доста неясна. Ето и примери за такава употреба: ... *uopće ima vrlo malo djevojaka u Zagrebu koje si vlastitom mukom u revnosti stekoše toliko naobraženje; Hoćeš li uljudnim, galantnim biti, ne odgovaraj si glasno na to pitanje, a ni potajno, možebit bi te često zaboljelo srce* (примери за адресат, който би могъл да се изрази с пълната дателна форма на възвратното местоимение – *sebi*); – *Ali, draga moja, nije žalibože sve tako kako si to želite; K tomu moram učiti, raditi da si štogod zaslužiš* (примери по-скоро за употреба в значения на бенефициент, = *za sebe*); но по-често, както казах, границата между адресата и бенефициента е неясна и затова бенефициентът може да се тълкува и като адресат, напр.: *To je istinabog vrlo plemenito, al, gospođice, zbilja razlikuje se od fantastičkih slika što si gradimo (gradimo za sebe или gradimo sebi); ... a prezirem ljude koji ne osjećaju u sebi više dužnosti negoli ona životinja koja ide po svijetu da si traži hrane (da traži za sebe или da traži sebi).*

Другите две разновидности на тези употреби са също често срещани. При едната се набелязва употреба, която наричам „комбинирана“ – с повече от едно значение. Това е употребата на значение на адресат (по-рядко на адресат / бенефициент), комбинирано със значение на притежателно местоимение в смисъл „свой“: *Kvariš si oči iglom i knjigami, zavirkuješ pače u politiku* (*kvariš sebi + svoje oči*); *Katkad zdvoji o pravici svijeta, katkad utuvi si u mladu glavu da je to kletva nesreće* (*utuvi sebi u glavu + utuvi u svoju glavu*); „*Ala, dragi župniče,*“ *reče mi grof, „uzdahnuo sam iz dubine duše, očistio tu Augijasovu štalu i osigurao si budućnost.“* (*osigurao sebi / za sebe budućnost + osigurao svoju budućnost*). За това значение говори и Т. Фърлета, като го нарича „значение на неотдели-

мост“ и го описва като „сам на себе си“ или „сам своето“ ([3]: 7). Интересно е наблюдението му за трите вида такава употреба: с ненужна, но възможна употреба на *si* (когато е обичайно притежателят да извършва действието върху неотделимата си част: *perem ruke*), със задължителна употреба на *si* (когато такава действие не е обичайно: *režem si vene*), с невъзможна употреба на *si* (когато неотделимата част може да извършва действието и „самостоятелно“: *dižem ruke*).

Трябва да се отбележи, че освен тази комбинирана употреба със значение на притежание, възможността за която, както ще видим, е характерна за всички хърватски текстове, при Август Шеноа, както и при споменатия по-горе Франьо Маркович, но за разлика от останалите изследвани тук хърватски автори и текстове, е много често срещана и употребата във функцията на чисто притежателно местоимение, срв.: *Stara grofica sklonu se pod gvozdenu volju jedinca si; Nije nikako mogla zaboraviti svoje kolibice i milog si Zagreba; Nađe u sobi punicu i kćerku si*.

Последната разновидност на употребата на елемента със значение на лично местоимение в ролята на адресат (бенефициент) е употребата му с глаголи с реципрочно значение, която също се среща сравнително често, напр.: *Razumijem zašto vam je Jalševo toliko omililo. To si ne samo Jalševčani, već i vrapci po krovovih pripovijedaju (= pripovijedaju jedno drugome); U općini se dosta vikalo o tom, i u sesiji malo je falilo da si nisu razbili glave (= da nisu jedni drugima razbili glave)*.

2.2. Срещат се обаче и употреби, където елементът *si* изпълнява функцията на *частица*⁹. При Август Шеноа не срещам употреба на тази частица като прагматическа – нещо, което е характерно за полския и особено за българския език. С елемента във функцията на частица се срещат най-вече два-три глагола. Първият от тях е глаголът *zaramtiti*, съответно *zaramtiti si*. В цитираните си изследвания на елемента в българския и в полския език откроявам една разновидност на употребата на *словообразователната* частица *si* със значение на ‘по-голяма устойчивост на резултатите’ от дадено действие, като при тази разновидност това значение модифицира основното значение на глаголната лексема (напр. в българския: *По същия начин като дете си мислех, че латимерията живее вечно; От самото начало си знаех*). В такива случаи глаголите могат да бъдат употребени и без частицата *si*, но тогава ще отпадне и съответният семантичен нюанс, срв.: *По същия начин като дете мислех, че латимерията живее вечно*. В горното изречение с употребена частица (*мислех si*) глаголната форма може да се замени с изрза *бях убеден*, докато в трансформацията без частицата (*мислех*) значението е по-скоро *смятах*. Подобна е разликата и при глагола *знаех* и варианта *знаех si* в българския език. Макар че за

⁹ В хърватската литература по въпроса тази функция не се споменава – може би защото е много по-рядка от местоименната.

посочения хърватски глагол (*zapamtiti si*) не мога да анализирам значението като носител на езика, предполагам, че и при него незадължителната употреба на елемента вероятно придава значението ‘по-голяма устойчивост на резултатите’, срв.: *Tu sam vjerno slušala i slušala, pa mnogo si toga zapamtila čega vi druge djevojke dakako ne znate; Djevojče upamtilo si te nemile prizore veoma dobro, nije ih nikad zaboravila.* Може би подобна разлика би могла да се търси и при съответните варианти на глагола *promisliti (si)*, срв.: – *Dobro sam si to promislila, dobro sam uradila – odvrati ukratko Branka.*

Глаголът *misliti* също се среща както с елемента, така и без него. При българския глагол *мисля* и *мисля си* съм изтъкнала същата модифицираща функция на частицата, която придава, както и при глагола *зная*, значението ‘по-голяма устойчивост на резултатите’ от дадено действие. При хърватската двойка употреби на този глагол обаче, струва ми се, такъв семантичен нюанс не се долавя и може би остава просто стилистичният нюанс на по-голяма близост до кайкавската група диалекти с употребената частица, както и на разговорен характер на езика, срв.: *Možeš si sama misliti kako me je kritička opaska toga jalševačkoga Fajetona ubola u srce; – E, da! To je Šiličkino maslo! To ste si misliti mogli; Vidite, vi ne znate, presvijetli, kad vas ovdje kod sebe vidim i kad s vama hrvatski razgovoram, pa si mislim, eto velikaša koj se je povratio u svoje kolo, u svoj narod, igra mi srce od radosti, to godi mojemu srcu.*

Когато пък става дума за свършения вид на този глагол – *pomisлити si*, употребите му могат да се разделят на два варианта. При първия разликата между възвратната и невъзвратната форма на глагола съвпада с описаната по-горе при несвършения вид стилистична разлика, срв.: – *Ne znam, nit si ne mogu toga pomisliti; – Bože! Vidio sam vas – pucne seljak jezikom ošinuv me postrance okom – dakako, al koj bi si bijes pomislio da je takovo mlado stvorenje za učiteljicu; Taj čovjek, pomislih si, il je ortak staroga učitelja, pa mi se ruga nemilo, ili vrijedna glava općine ne zna šta biva u njegovoj općini.* Подобна разлика може да се открие и в примери с друг глагол – глагола *pogledati*: *Grofica udova sijevaše od radosti te me uputi da si pogledam Leonorin krasni vrtić*, срв.: *Grofica udova sijevaše od radosti te me uputi da pogledam Leonorin krasni vrtić.* Ето и друг такъв пример: *Gospodin školski izvjestitelj pogleda si djevojku kroz očale poblize, jer mu se njezino ime po svoj prilici činilo poznatim.*

При втория вариант според мен също употребата на елемента спомага за доближаването до модела на кайкавския диалект, но разликата е, че тук в значението, в което е използван, глаголът не може да бъде използван без елемента (т.е. би могло да се говори за словообразователна формална функция на *si*). Напр. в текста *Pomisli si, draga Hermino, kako mi je pri duši bilo kad sam morala kao okrivljenica stajat pred tim nadutim prostakom* значението на глагола е *представям си*, а без елемента глаголът ще изгуби това свое значение (глаголът *pomisлити*

si в значение на *представям си* не е характерен за хърватския книжовен език), срв.: *Pomisli, draga Hermino, kako mi je pri duši bilo kad sam morala kao okrivljenica stajat pred tim nadutim prostakom*. Премахването на елемента ще предизвика промяната на глаголното значение от *представям си* в *помислям*, а с това и неадекватната употреба, и в други такива примери: *Pomislite si, gospodično Branko, kako je majka brižnim okom pazila na svoga sinčića; Leonora bijaše djevojka uistinu zanimiva. Pomislite si djevojku u punom cvijetu*. Подобно донякъде чуждо, или може би архаично звучене придава и употребеният с елемент глагол в примера *Ispit bijaše veoma veseo i živahan, pače nije to ni bio pravi ispit kako si ga predstavlja pedantičan školnik, već živahan akademički razgovor među djecom i gospodom za zelenim stolom, u koj se kadšto i ja upletoh*, който не срещам в друг текст.

3. При другия автор, живял приблизително по същото време, роден в същия регион като Август Шеноа и поддържащ с него приятелски отношения – Франьо Маркович, анализирам поемата „Dom i svijet“ (1865). В нея приглаголната употреба на елемента *si* е също фреквентна, а между двамата автори се откриват както прилики, така и някои разлики.

3.1. Подобно на А. Шеноа, Франьо Маркович също използва често елемента във функцията на *лично местоимение* със значение най-често на адресат, срв.: *U župnom selu, maloj Vrhovini, / Kućericu si kupi. Gdje je, tu je!; ... I što god smišlja, ne zna si pomoći*. И тук се срещат често двете допълнителни разновидности на тази употреба. Първата – като комбинирана употреба (адресат + притежател), напр.: *A Anka dijete na krilo si uze; Dok piše, mnogu suzicu si briše*. Втората – в съчетание с реципрочно значение на глагола, срв.: *U naručje si zatravljeni pali, / I cjelova si žarkih, žarkih dali!*

Обща за езика на двамата разглеждани автори е и приименната употреба на елемента във функцията на *притежателно местоимение*, напр.: *To krasí ona duši si krasotom, / To iz srca se njena vraća čisto; I školnika, svog njekoć konškolarca, / I susjeda si, Bunića majora*.

3.2. Намирам обаче и известни различия, които започват с липсата при Франьо Маркович на случаи с чисто стилистичната употреба на елемента *si*, за която стана дума по-горе. Т.е. не откривам употреба на глаголни форми като *pomisliti si, zapamtiti si, pogledati si, predstavljati si*. В поемата срещнах един случай с глагола *misлити si*, но той според мен се доближава повече до споменатата по-горе подобна употреба, характерна за българския език, със значение на ‘по-голяма устойчивост на резултатите’ от дадено действие, срв.: *Čuk veli da ko anđel pjeva ona, / A što Čuk kaže, to si misli i Bruno*.

При Франьо Маркович откривам употреба на елемента *si*, която според мен би могла да се определи като употреба във функцията на прагматическа частица. В споменатите си по-горе изследвания открито-

явам подробно разновидностите на тази употреба както в българския, така и в полския език. Тук при посочения хърватски автор би могло, според мен, да се говори за следната разновидност. В примера *Još ona roni u nebo visoko, / A on si za njom uzdahne duboko* семантичният нюанс, който употребата на елемента придава, може да се определи с известна доза обобщение като ‘удоволствие, наслаждение’, което според говорещия изпитва извършителят на действието (по-конкретно, тук това е един копнеж, една тиха тъга на лирическия герой).

Употреба на прагматическа частица със същото значение откривам и в друг пример: *A ona svojim pozdravom ju sreća: / „To sin moj ide iz daleka svijeta.“ / I danas tu si malen čas posjedi, ... / I majci pukla grud, al jošte šilje / Za sinka k nebu želja preobilje, / Ta majke srce – cijelo nebo drži!* И тук според мен употребата на елемента *si* изразява внушението на говорещия за удоволствието, но и тъгата, които изпитва майката, когато седи и мисли за сина си, срв. варианта без частицата и съответно без посочения нюанс: *A ona svojim pozdravom ju sreća: ... / I danas tu malen čas posjedi, ...*

И така, от значенията на частица при А. Шеноа би могло да се говори за функцията на елемента като словообразователна частица: модифицираща (*zapamtiti si*), чисто стилистична (*misliti si*) или формална (*pomisliti si* = представям си). При Фр. Маркович за елемента може да се предположи функция на прагматическа частица – със значение ‘действието се извършва с удоволствие, с наслаждение’ (*uzdahnuti si, posjediti si*).

4. След така очертаните при наблюдения над литературни произведения възможности за приглаголна употреба на елемента *si* в хърватския език да се обърнем и към очертаната на базата на източници от интернет (периодични издания, популярни сайтове и форуми) картина в съвременния хърватски език.

4.1. Прави впечатление, че разглежданата употреба се среща почти изцяло с функция на елемента като *лично местоимение* – като адресат и в много редки случаи като бенефициент. Елементът с тази функция се среща пак в трите възможни разновидности употреба: самостоятелно, комбинирано със значение на притежател и с реципрочна семантика на глагола. Ето и примери за трите вида употреба: само с ролята на адресат или бенефициент: *Sa svoje 3 djece, ne mogu si priuštiti vremena za teretanu; Osigurajte si pohvalu kada napravite nešto dobro; Također si blokirate jasan protok informacija „znanja“ koja neprestano dopiru do Vas* – дотук примерите са с адресат (= sebi). С бенефициент (= za sebe) в целия корпус имам само 2 примера: *Ako si nešto želimo, onda je to ova napravnica umjesto četkice za zube; opere ih u 10 sekundi; Trumpu je bitnije zadržati si vrlo bitnog saveznika na svojoj strani nego kritizirati nešto što je, na neki način, unutrašnja stvar same Turske i turskog naroda.* Имам доста примери и с комбинирана употреба на елемента (във функция-

та на лично местоимение, но и с възможен прочит като притежателно местоимение – когато съответното главно съществително към глагола има семантика, която може да се свърже с идеята за притежание: означава части на тялото, характеристики и др.; или както я нарича Т. Фърлета, със семантика на неотделимост), срв.: *No kaking my friend, kvariš si karmu; Kako se najučinkovitije rashladiti, a da si ne naštetite zdravlju; Učinite si zadatak zabavnim, jer je tako veća šansa za nastavak*. Среща се и употреба на елемента с тази функция към реципрочни глаголи: *Bez obzira na fizički izgled nemojte si međusobno govoriti kako ste debeli, ružni, ćelavi i slične stvari; Merkel: EU treba naći zajedničko rješenje a ne si međusobno prijetiti; 'Razgovarali smo o nekim pitanjima, ali smo si rekli ono što smo već znali'*. В тази употреба бенефициент се среща в 2 примера, с един и същи глагол: *podijeliše si oni lijepo teritorij a da im ne bi bilo dosadno...* (с неексплицирана реципрочна семантика) и *Kao bijesni psi rastrgaše nam tu našu Domovinu, poderaše haljine njene i podijeliše si međusobno* (с експлицирана чрез наречието *međusobno* реципрочна семантика; в превода на Евангелието на съвременен хърватски език на тази употреба съответства по-архаичната употреба на енклитичната форма за генитив-акузатив на възвратното лично местоимение *se* с предлог: *razdijele među se haljine njegove bacivši za njih kocku*).

Въпреки че употребата на разглеждания елемент в ролята на лично местоимение присъства и в българския, и в хърватския език, между двата езика съществуват разлики, които би трябвало в бъдеще да се изследват по-подробно в паралелни корпуси от текстове. Фактът, че в хърватския език тази употреба е факултативна, се дължи на обстоятелството, че могат да ѝ съответстват или употребата на пълната форма на възвратното местоимение (и то винаги), или да липсва изобщо показател на възвратност. В трите примера от съвременния ми корпус: *Oholica je lažac, jer umišlja sebi da je što nije, da ima što nema (umišlja sebi) / Neka si ne umišlja da je nekakva svjetska sila (umišlja si) / 'Pep misli samo o sebi, umišlja da je Bog, a igrače tretira kao pse' (umišlja)* се вижда именно тази ситуация. Нещо повече, струва ми се, че в българския език в по-голяма степен се изисква възвратният адресат да бъде експлициран, докато в хърватския език при доста глаголи той може да се подразбира. Например, в превода на изречението *Sa 24 godine, zaposlen kao pomoćni urednik u lokalnom listu, kupio sam jednosoban stan* на български адресатът трябва да бъде експлициран: *На 24 години, на длъжност заместник-редактор в местен вестник, си купих едностаян апартамент*. Затова, когато на хърватски при такъв глагол също се появи елементът *si*, тази употреба, макар и формално еднаква с употребата в българския, ще се отличава стилистично (с по-разговорния си характер) от българската.

По същия начин, в комбинирана употреба 'адресат + притежателно значение' в българския език елементът *си* е задължителен и защото изразяването на притежателност с някои класове от думи се изисква от

нормите на езика (напр. *спрсах си косата* трябва да бъде с експлицитна възвратност, макар че е нормално да среща точно своята коса – но срв. **спрсах косата*). На хърватски с такива думи изразяването на възвратност е редувантно (срв. и посоченото по-горе наблюдение на Т. Фърлета за изрази от типа на *Perem ruke*, на български *Мия си ръцете*). Затова в изречения с комбинирана употреба от типа на *Vaš nadređeni će očekivati da ste do zaposlenja naučili vladati svojim vremenom i kvalitetno si rasporediti vrijeme*, които се превеждат на български език с глаголи с елемента *си* (*Началникът Ви ще очаква, че преди да започнете работа, вече ще сте се научили да управлявате своето време и да си разпределяте качествено времето*), също нямаме пълно съответствие между езиците, защото в хърватския език възвратността ще се разбира и без експлициране – срв. и в друг подобен пример: *Kako organizirati dan, kako rasporediti vrijeme*. Накрая ще отбележа, че тази стилистична употреба в хърватския може да се срещне дори там, където в българския, въпреки по-последователното изразяване на възвратността, тя е невъзможна: *Ako si nešto želimo, onda je to ova napravica umjesto četkice za zube; opere ih u 10 sekundi* (**Ако си искаме нещо, то е това устройство вместо четката за зъби; измива ги за 10 секунди*).

4.2. Характерно за съвременния хърватски език е, че почти липсват употреби на елемента в качеството на *словообразователна* частица – независимо дали с модифицираща, или с формална функция. В целия корпус имам само 3 примера: *Plenković je nevjerojatno bahat i nervozan, što si taj čovjek umišlja ...?* (*si* не изпълнява ролята на адресат – срв. **umišljati komu*); *Znaš da to moraš prekriziti jer si još preko oceana, ali ono što ne traže, to si uzmeš u obzir* (**uzeti u obzir komu*); *Mislim si* (**misлити komu*), *bolje se drži mašte i zamisli samo, jer ako se već sad žališ na ljenost, ..., onda bolje da te ne ponese karakteristika u teže situacije od trenutne*. Като че ли и в трите примера може да се открие модифициращата семантика на елемента ‘по-голяма устойчивост на резултатите’ от дадено действие, за която вече стана дума¹⁰.

4.3. Съотнесени спрямо употребата на елемента във функцията на лично местоимение, тези 3 случая със словообразователно модифициращо значение са пренебрежимо малко спрямо останалите, представени в 98 примера (от които 71 – в ролята на адресат, 16 – в комбинирана употреба на адресат заедно с притежателно значение, 7 – в употреба като адресат към глагол с реципрочно значение и по 2 – като бенефициент и като бенефициент с реципрочна семантика на глагола, при това и двата примера за последната употреба са с един и същ глагол). Все пак, трябва да се отбележи, че посочените в предходната точка глаголи *umišljati si* и *misлити si* са доста фреквентни.

¹⁰ С по-подробно изследване на такива рядко срещани употреби обаче би трябвало да се занимае, като носител на езика, някой хърватски автор.

4.3. Прави впечатление, че от текстовете в интернет разглежданата употреба, най-вече със значение на възвратен адресат, е по-фреквентна в материали с различни съвети и реклами за читателя, с глаголи най-често във 2. лице – т.е. там, където има директно обръщение и въздействие върху събеседника, докато в политическите текстове тя се среща доста по-рядко. Това говори за друг вид стилистична роля на такива глаголи, различна от тази при А. Шеноа, а именно – прагматическата роля на манипулатори на ниво текст, с които говорещият придава по-интимно и доброжелателно звучене на текста си. Интересно е, че в полския език също откривам подобна роля на полското съответствие на елемента, която включвам към употребата му като прагматическа частица (със значение за смекчаване на изразена заповед, напр.: *Problem, jak wyglądają nasze poglądy w tej materii, zostawmy sobie jednak do rozważenia w ostatnich rozdziałach, a teraz przyjrzyjmy się...*) (вж. в споменатото съпоставително изследване).

Тази манипулативна роля на елемента в определен род текстове в хърватския език се включва в по-мощната характеристика на разглежданата употреба като доближаваща съответния текст до разговорния език.

Що се отнася до другия вид стилистична употреба – свързан с регионалната принадлежност на автора на текста, при текстовете в интернет ми е невъзможно да определям тази принадлежност, но например в един местен сайт на общината в гр. Задар (Далмация) от десетина интервюта с различни местни личности намерих само един пример с разглежданата употреба.

В края на изложението ще отбележа само, че в съвременния корпус приименната употреба на елемента във функцията на притежателно местоимение не се среща никога.

5. От извършения дотук анализ могат да се направят някои заключения:

5.1. В хърватския език, както казах и в началото, употребата на приглаголният елемент *si* е факултативна. От набелязаните при съответната българска употреба основни разновидности в хърватския език се среща най-вече употребата във функцията на лично местоимение (адресат и много по-рядко бенефициент) – в самостоятелна употреба, комбинирана със значението на притежателно местоимение или с реципрочна семантика на глагола. Среща се, макар и в изолирани случаи, и употребата като словообразователна модифицираща частица. За ролята на граматическа (и / или комуникативна) частица на елемента в хърватския не може да се говори, а характерът на словообразователна формална частица (т.е. със задължителна употреба) вероятно може да се открие при съвсем малко на брой глаголи, привнесени отвън по стилистични причини в книжовен или разговорен текст (*pogledati si, predstavljati si*).

5.2. Ако се сравнят трите езика, при които съм изследвала разглежданата в статията употреба, могат да се направят интересни съпоставки. А именно:

5.2.1. Функция на граматическа (и / или комуникативна) частица прилаголният елемент *си* има само в българския език.

5.2.2. Функция на словообразователна модифицираща частица елементът има и в трите езика, но с изразено преимущество на българския за сметка на другите два езика.

Функция на словообразователна формална (и задължителна) частица елементът има в българския и в полския език, докато в хърватския по принцип не се среща (като се изключат изолираните случаи, за които стана дума).

5.2.3. Функция на прагматическа частица елементът има преди всичко в българския език и по-рядко в полския език, като е важно да се подчертае, че отделните разновидности на тази употреба не съвпадат изцяло в двата езика. В хърватския език тази функция по принцип липсва (но може би отделни автори са прибегвали до нея, както видяхме по-горе при Франьо Маркович).

5.2.4. Що се отнася до стилистичния аспект на разглежданата употреба, както стана ясно, и в трите езика тя предпочита по-разговорния език, като изключим, разбира се, нейната задължителна употреба: във функцията на лично местоимение със значение на адресат за експлициране на възвратността (но без хърватския език, където за това се използва по-често пълната форма на местоимението) и при глаголите със словообразователна формална (и задължителна) употреба на елемента (отново без хърватския, където тази употреба по правило не се среща). При хърватския език в тази статия се открииха три различни вида стилистична употреба: с цел придаване на текста на разговорно звучене, с цел доближаване до езиковата норма на определен регион (до кайкавския диалект) и с цел придаване на по-интимно и добронамерено звучене на текста.

Литература

- [1] Barić, E., Lončarić, M., Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. *Hrvatska gramatika*. Zagreb, Školska knjiga, 1997.
- [2] Silić, J., Pranjković, I. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb, Školska izdanja, 2005.
- [3] Frleta, T. Upraba i značenje nenaglašenoga dativa povratne zamjenice u hrvatskom jeziku. // *Jezik*, 2010, vol. 57, br. 1, s. 1–13, достъпно и на https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=197516 [Достъп: 22.10.2018].
- [4] *Hrvatska školska gramatika*. 2017, достъпна на <http://gramatika.hr/> [Достъп: 22.10.2018].